

УДК 349.3:314.37

*Є.П. Яригіна, здобувачка
при кафедрі трудового права
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого», м. Харків*

МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІМЕЙ З ДІТЬМИ В СИСТЕМІ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Конституцією України визначено, що найвищою соціальною цінністю в Україні є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Права, свободи громадян, їх гарантії окреслюють зміст і спрямованість діяльності держави, яка за це відповідає перед ними. Їх утвердження й забезпечення прав і свобод основні обов'язки останньої. Держава зобов'язана виконувати цю головну функцію соціального захисту індивіда.

Поняття й ознаки такого захисту розглядалися в роботах таких учених, як Н.Б. Болотіна, С.М. Прилипка, І.М. Сирота, І.С.Ярошенко [Див.: 1; 7; 9; 13] та ін. Проте існуючі в науковій правовій літературі підходи до визначення правової категорії «соціальний захист» достатньо різноманітні, що зумовлює необхідність їх детального дослідження й подальшої систематизації.

Для характеристики правових норм, спрямованих на надання соціальних допомог і виплат, вико-

ристовується поняття «соціальне законодавство». Зазначимо, що законодавство (в загальному, широкому його розумінні) становить систему нормативно-правових актів, що є юридичною формою вираження й закріплення правових норм. Саме в таких актах як юридичних джерелах містяться норми права, які за предметом правового регулювання (колом відповідних суспільних відносин) і способом правової регламентації (сукупністю правових прийомів впливу на останні) об'єднуються в рамках відповідних галузей права конституційного, адміністративного, фінансового, цивільного, трудового, кримінального та ін.

Якщо галузі законодавства це сукупність законів і підзаконних нормативно-правових актів, то галузі права сукупність, система правових норм, покликаних регламентувати відповідне коло суспільних відносин.

Викладене дозволяє методологічно правильно підійти до з'ясування питань про деякі

особливості законодавства в царині соціального захисту. Соціальне законодавство слід визнати комплексним поняттям, що включає законодавство про соціальний захист, трудове, житлове, тобто спрямоване на реалізацію соціальних прав. Оскільки інститут соціального захисту є міжгалузевим, відносини щодо останнього впорядковуються законодавством про соціальний захист. Воно є міжгалузевим комплексним утворенням (інститутом), тому що правовідносини регулюються нормами різних галузей права. Предмет права соціального забезпечення є складним: поряд з відносинами по забезпеченню пенсій ця галузь регламентує відносини з надання різних допомог.

Соціальна держава повинна створювати умови для забезпечення своїх громадян роботою, прожитковим мінімумом, перерозподіляти доходи через Державний бюджет, сприяти збільшенню числа середніх власників, піклуватися про освіту, культуру, сім'ю, охорону здоров'я людей, поліпшувати їх соціальне становище тощо.

Соціальна функція різноманітна за змістом, об'ємна за охопленням діяльності. Основне її призначення – усувати або пом'якшувати можливу соціальну напруженість у суспільстві, вирівнювати соціальне становище

населення, розвивати охорону здоров'я, освіту, культуру. У цій тезі чітко простежується й мета держави – забезпечити людині гідне існування в соціумі, вільний розвиток особистості, захист сім'ї, її соціальну захищеність і соціальну справедливість.

Головним змістом соціальної функції держави виступають соціально-економічні права індивідів. Становлення концепції прав людини й соціальної правової держави розглядаються як 2 взаємозумовлені процеси, бо формуванню історично й логічно передувало визнання концепції прав та свобод людини. Змісту даної функції відповідає ст. 10 Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників, яка передбачає право кожного працівника на соціальний захист незалежно від статусу й розміру підприємства, на якому той працює [11].

У юридичній і соціологічній науковій літературі існує значна кількість дефініцій правового поняття «соціальний захист», де воно визначається як комплекс організаційно-правових та економічних заходів (створення інститутів соціального захисту й законів, що регулюють їх діяльність), спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах. Його тлумачення міститься і в ст. 46 Конституції

України, інших законодавчих актах, чим пояснюються різні підходи до його юридичної інтерпретації цього поняття.

Аналіз правової наукової літератури свідчить, що категорія «соціальний захист» розглядається в різних аспектах. У широкому розумінні вона є змістом соціальної функції держави, системою економічних, юридичних, організаційних заходів, що гарантують основні соціальні права громадянина держави.

На думку О.Є. Мачульської, у широкому значенні під розглядуваною категорією мається на увазі діяльність держави, спрямована на забезпечення процесу формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних чинників, що впливають на неї, створення умов для її самовизначення й утвердження в житті [5, с. 50].

Л.М. Клавдієнко вважає, що соціальний захист громадян – більш широке поняття, і, хоча основні питання щодо нього належать до права соціального забезпечення, сам же захист здійснюється також за допомогою інших галузей права – трудового, цивільного, житлового, сімейного, екологічного та ін. [4, с. 189].

У Концепції розвитку системи соціального захисту РФ останній інтерпретується як комплекс додаткових заходів

стосовно матеріальної допомоги найменш захищеним групам населення (престарілим, інвалідам, малозабезпеченим сім'ям з дітьми, молоді, яка навчається, особам, які не мають засобів до існування), а також попередження розпаду цієї системи, збереження рівня соціального обслуговування громадян. Цей комплекс заходів здійснюється за рахунок як федерального й місцевого бюджетів, так і спеціально створюваних фондів соціальної підтримки населення. Соціальний захист громадян має своїм завданням: а) позбавити сім'ї від абсолютних злиднів (коли їх сукупний дохід нижче прожиткового мінімуму); б) допомогти матеріально в екстремальних умовах, зумовлених економічною реформою; в) сприяти адаптації соціально вразливим верствам населення до умов ринкової економіки [6].

У вузькому трактуванні досліджуване поняття становить собою соціально-захисну діяльність держави з убезпечення громадян від різноманітних негативних наслідків соціальних ризиків. Як вважає М.О. Волгіна, це політика, цілеспрямовані дії, а також засоби суспільства й держави, що забезпечують індивіду, певній соціальній групі, населенню в цілому комплексне і всебічне вирішення різноманітних проблем, зумовлених

ризиками, які можуть спричинити (чи вже спричинили) повну або часткову втрату вказаними суб'єктами можливостей реалізації прав, свобод і законних інтересів, економічної самостійності й соціального благополуччя, оптимального розвитку або відновлення [2, с. 245-246].

С.Г. Приходько вважає, що соціальний захист як функція держави є системою правових, економічних і організаційних заходів, спрямованих на забезпечення всіх громадян рівними можливостями досягнення життєвого рівня для себе та своєї сім'ї, соціальної підтримки і допомоги на випадок певних обставин, наприклад непрацездатності, хвороби, безробіття тощо. [8, с. 20].

Здійснивши аналіз вітчизняної юридичної літератури, можемо вказати на наявність інших підходів до визначення поняття «соціальний захист». Так, на думку О.Ю.Єрмоловської, це система відносин між індивідом і суспільством з приводу розв'язання протиріч між негативними соціальними наслідками становлення ринкової організації виробництва й реальними можливостями людини адаптуватися до них [3, с. 16]. Дещо іншу точку зору висловлює І.К. Хом'як, яка це поняття тлумачить як комплекс заходів, що захищають людину від економічної

й соціальної деградації при економічній кризі, зниженні доходів, хвороб або професійних захворюваннях, старінні, безробітті, екологічній загрозі тощо [12, с. 13]. Дехто з правників вважає соціальний захист відповідними гарантіями й колом зобов'язань суспільства щодо людини, будь-якої соціальної групи населення із забезпечення їм достатнього рівня життя.

З погляду, І.М. Сироти, ця правова категорія належить до функцій держави, яка має надавати матеріальну допомогу непрацездатним громадянам [9, с. 140]. І.С. Ярошенко розглядає соціальний захист як діяльність держави, яка а) здійснюється в рамках державного управління, б) спрямовується на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи, в) забезпечує підтримання оптимальних умов життя і г) закріплюється в системі правових норм з регулювання суспільних відносин, що складаються при задоволенні потреб особи в належному матеріальному забезпеченні із спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу замість оплати праці (або як доповнення до неї у передбачених законо-давством випадках) у розмірі, не нижчому від гарантованого державою мінімального рівня [13, с. 66].

Н.М. Стаховська вважає, що законодавець до соціального захисту намагається віднести різні державні заходи матеріально-побутового, медичного, культурно-освітницького та іншого характеру, через які виявляється турбота держави про підростаюче покоління, про громадян, перебуваючих у складних життєвих ситуаціях і потребуючих допомоги, про громадян, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною і фактично про все населення України [10, с. 56].

Одне із соціальних прав, яке гарантує й повинна забезпечувати держава – це право на соціальний захист. У країні, яка стала на шлях розвитку ринкової економіки, конструкція «соціальне забезпечення», що відбиває специфіку організації такого захисту в системі централізованого планування господарства, не може використовуватися для визначення всієї сукупності соціально-економічних відносин у цій сфері, її адміністративних структур з їх новими функціями. Тому категорія «соціальне забезпечення» у переважній більшості нормативно-правових актів замінена новою – «соціальний захист». Остання значно більше відповідає сутності даного соціально-правового інституту, хоча поняття «соціальне забезпечення» продовжує існувати у визначенні

конструкції «право соціального забезпечення» як галузі права. Адже воно означає надання допомоги у випадках, коли людина їх потребує. Нормами вказаного права окреслюються: а) цілі й завдання держави в царині соціального захисту населення; б) коло суб'єктів, уповноважених створювати соціальні фонди і здійснювати з них соціальні виплати; в) коло суб'єктів, які потребують соціальної підтримки з боку держави; г) перелік видів соціальних допомог; д) умови надання останніх.

Розкриваючи порушену в даній публікації проблему, наведемо авторську дефініцію таких правових конструкцій, як «соціальний захист населення» і «право соціального забезпечення».

Соціальний захист населення – це система економічних, правових, організаційних та інших заходів держави з реалізації соціальних прав і гарантій громадян, дія якої спрямована на турботу держави й суспільства про людей, яким потрібна допомога у зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним становищем, недостатнім забезпеченням засобами для існування тощо.

Право соціального забезпечення – це система правових норм, якими регулюються суспільні відносини із соціального

й матеріального забезпечення, обслуговування й утримання громадян у разі настання соціальних ризиків.

Система соціального захисту – це сфера життєво важливих інтересів населення, якісні й кількісні характеристики якої показують рівень соціального, економічного, правового й культурного розвитку держави й соціуму. Вона включає: (а) пенсії, (б) допомогу по безробіттю, (в) короткотермінові грошові допомоги при хворобі, народженні дитини тощо. Система соціальних допомог об'єднує цільові допомоги – грошові, натуральні, безготівкові, тобто пільги по оплаті; соціальне забезпечення – це система інтернатних установ і територіальних центрів.

Соціальний захист населення оперує пасивними й активними заходами. Перші полягають у соціальній допомозі суспільства окремій особі або сім'ї, яка не має достатніх засобів для існування. Така допомога надається тим, хто її потребує, тобто має адресну спрямованість. Другі спрямовані на захист особи та її сім'ї від втрат доходу, пов'язаних з безробіттям, старінням, хворобою, а також на сприяння отримання освіти й підвищення кваліфікації.

Згідно зі ст. 46 Конституції України право громадян на соціальний захист гарантується

й забезпечується від різноманітних державних соціальних страхувань.

Страховий ризик — це обставини, через які громадяни або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди працездатність і кошти до існування і потребують матеріальної підтримки або послуг за соціальним страхуванням. Для кожного ризику притаманно як імовірність його настання, так і розмір завданої шкоди. Його зміст ризику і встановлена ймовірність визначають зміст і межі страхового захисту, покриття (або попередження) можливої шкоди.

Страховий випадок становить юридичний факт, що служить підставою виникнення правовідносин на отримання матеріального забезпечення із страхових фондів. До страхових випадків за соціальним страхуванням відносять: а) тимчасову непрацездатність, б) вагітність, пологи, догляд за малолітньою дитиною, в) інвалідність, г) досягнення пенсійного віку, д) смерть годувальника, е) безробіття; нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання, є) інші обставини, встановлені законодавством. Вагітність, народження дитини, догляд за нею — один з найпоширеніших страхових випадків, пов'язаних із втратою можливості працювати. А правовідносини, пов'язані

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

з отриманням допомоги на вказаний період – це предмет права соціального забезпечення, тому що основна спрямованість останнього полягає в необхідності соціально обслуговувати непрацездатних.

Таким чином, аналіз наведених підходів до визначення місця соціального забезпечення сімей з дітьми в розглядуваній системі дозволяє зробити висновок, що воно є складовою частиною соціального захисту населення взагалі.

Список літератури: 1. *Болотіна Н.Б.* Право соціального забезпечення України: системно-структурний аналіз //Право Україн. – 2001. – № 5. – С. 24-29. 2. *Волгин М.А.* Социальная политика: – М., 2002. – 736 с. 3. *Єрмоловська О.Ю.* Соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформації економіки: Автореф. ... канд. екон. наук.: 08.01.01. – Х., 1996. – 23 с. 4. *Клавдієнко Л.М.* Перспективи розвитку соціального захисту населення //Соц. економіка та соц. політика. – 2003. – № 2-3. – С. 188-190. 5. *Мачульская Е.Е.* Современные представления о предмете права социального обеспечения //Вестн. МУ. – Серия 11: Право. – 2003. – № 6. – С. 47-55. 6. О Концепции развития социальной защиты населения Российской Федерации от 16.05.2006 г., № 559 [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://gov.spb.ru>. 7. *Прилипка С.М.* Право на соціальний захист – одне з найважливіших прав людини //Права людини і правова держава (до 50-ї річниці Заг. декларації прав людини): Тези доп. та наук. повідом. наук. конф. проф.-виклад. складу, 10-11 грудня 1998 р. Х.: Нац. юрид. акад. України, 1998. – С. 133-135. 8. *Приходько С.Г.* Здійснення громадянами права на соціальний захист та гарантії його забезпечення //Право України. – 2000. – № 2. – С. 18-22. 9. *Сирота І.М.* Основні принципи права соціального забезпечення //Сучасний вимір держави та права: Зб. наук.-практ. конф. – Миколаїв: Іліон, 2008. – С. 139-141. 10. *Стаховська Н.М.* Соціальне забезпечення чи захист? //Підпр., госп. і право. – 2000. – № 8. – С. 54-57. 11. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 09.12.1989 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.NAU/kyiv.ua. 12. *Хом'як І.К.* Формування системи соціального захисту сільського населення в радіоактивних забруднених районах: Автореф. ...канд. екон. наук. – К., 1996. – 19 с. 13. *Ярошенко І.С.* Законодавство України про соціальний захист //Юридична Україна. – 2008. – № 9. – С. 63-67.

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СЕМЕЙ С ДЕТЬМИ В СИСТЕМЕ ПРАВА СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ

Ярыгина Е.П.

Статья посвящена исследованию места и значения социального обеспечения семей с детьми в системе права социальной защиты. Анализируются и обобщаются позиции ученых-правоведов на поднятые вопросы. Делается вывод, что социальное обеспечение таких семей является составляющей частью социальной защиты населения.

Ключевые слова: социальное законодательство, социальное обеспечение, социальная защита.

PLACE AND ROLE OF SOCIAL WELFARE OF FAMILIES WITH CHILDREN IN THE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION LAW

Yarygina Ye.P.

The article is devoted to an investigation of the place and role of social welfare of families with children in the social protection law system. Legal scholars' viewpoints on the problems in question are analyzed and generalized in the work. The conclusion drawn by the author is that social welfare of families with children is a constituent of social protection of people.

Key words: social legislation, social welfare, social protection

Надійшла до редакції 18.05.2011 р.